

ИНСТИТУТ ЗА СРПСКОХРВАТСКИ ЈЕЗИК

ЈУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ
ПОВРЕМЕНИ СПИС ЗА СЛОВЕНСКУ ФИЛОЛОГИЈУ И ЛИНГВИСТИКУ

Ову књигу Филолога уредили
М. ПАВЛОВИЋ Р. БОШКОВИЋ М. ПЕШИКАН

Секретар
Ж. СТАНОЈЧИЋ

књ. XXX — св. 1—2

БЕОГРАД
1973

Миливој ПАВЛОВИЋ

(Београд)

ТЕРЕНСКЕ СИТУАЦИЈЕ И ЕТНОНИМСКЕ ПЕРСПЕКТИВЕ У ИЛИРИКУМУ

I

Ономастика, допуњавајући етимолошка идентификовања семантичким и ситуационим трагањима, показује међукатегоријске односе у свом домену, уз процесе миксоглотске ритмике. При томе се оронимија истиче као база на којој се запажа сплет ономастичких процеса и односа, и то у зони Илирикума изразитије него у другим зонама Балканског полуострва. Теренске ситуације су непосредна условљеност живота, и оне се огледају нарочито у настајању родовских и племенских назива. Трагања, анализе и разрешења таквих појава значе проверу и примену лингвистичких метода, и воде разумевању врло значајних етногених процеса и историјских резултата.

Интересовање за ономастичке вредности показао је већ Ф. Миклошић, истичући њихов постанак од апелатива (F. Miklosich, *Die slavische Ortsnamen aus Appellativen*, Denkschriften der Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften Wien, Phil.-Hist. Kl. B. XII, B. XXII). Природу ономастичких појава и карактер њиховог студирања формулисао је проф. Витолд Ташицки (Witold Taszycki) у чланку *Месѝо ономасѝики среди гуманиѝтарных наук* (Вопросы языкознания, № 2, 1961). Тако прилазећи проблему карактера ономастике на лингвистички начин, ја сам у чланку *De l'appellatif à l'onomastique (Symbolae Philologicae in honorem Vitoldo Taszycki)* успоставио неколико типова прелаза апелативске базе у оронимску врсту. По примерима које наводи Крае (H. Krahe, *Die Sprache und die Vorzeit*) и по сугестивним анализама које даје Роспонд у малог обима а врло занимљивој студији о најчешћим алтернационим хидронимским облицима (S. Rospond, *Baza onomastyczna*

pie. *ser-, *sor-, *sr-, *sreu- (*Sarmaci i Serbowie. Lingua Posnaniensis* 10, 1965) видимо ономастичке спреге по оронимској или хидронимској оријентацији. Остављајући по страни хидронимска проучавања, за која дугујемо истакнутим ономастичарима Дикенману, Трубачову, Рудњицком, Звољинском, као и Безлају (за хидронимски сплет Словеније), — овде ћемо узети оронимску основну оријентацију као базу ономастичке семантике у односу на човека. Тиме се не демантује значај крупних хидронима, него се они само стављају у знатно даљу перспективу: према праисконским насељима око великих вода, где једино има трагова општим типовима насељавања. Како су временски најудаљенији трагови теренскога карактера, поставља се питање о њиховим односима у временској перспективи и у географским изоглосама и интарзијама, да би се могле уочити везе са антропонимијским облицима. Ова принципска констатација не дезавуише нормалне функције хидронима.

Ономастичке идентификације у многим правцима вршене, нарочито у виду Медитеранских проучавања, давале су довољно основа за даља проверавања и прецизирања, да би се могла сагледати конкретна проблематика оронимије у вези са човеком. У претходним трагањима управо сам интерес према односима најстаријих оронима у Илирикуму (*Les Traces des Oronymes les plus anciens en Illyricum*, VIIe Congrès International des Sciences Onomastiques, Firenze, 1961). Смеру идентификације у Средоземљу посвећено је једно моје предавање у Лингвистичком друштву у Паризу (*Les Coïncidences en France et en Illyricum*, ALF, 1966, cf. Djurmime Albanologjike I). Треће питање, које се односило на сусрет оронимских слојева, добило је основно решење у мом реферату на Ономастичком конгресу у Бечу (*Les concurrences des Oronymes et les Onomastiques nouveaux en Illyricum*, IXe Congrès International des Sciences onomastiques, Wien, 1969). Студије у томе правцу указивале су на отворена питања у два правца. Знатан број неидентификованих оронима и оронимских израза указивао је на решења која нису ни грчког, ни латинског, ни словенског типа, то је прво. Друго је чињеница да изведенице оронимског типа показују базе, често и структуре какве срећемо на теренима Француске, а неке се налазе у деловима Украјине, Пољске, Чехословачке; то се пак своди на питање да ли су такви, или бар неки од таквих елемената посебно настајали у Илирику и у Галији, или их има унетих у Илирик и даље пре епохе романизације (cf. Македонски јазик XVI, XVII, XIX).

Тако се потпуније указује ономастички комплекс, и у њему посебно проблем односа између терена и човека, нарочито између оронимије и шире схваћене антропонимије, а он се управо изражава у стадијал-

ности тереном условљених процеса. При оваквим ономастичким, а нарочито теренским трагањима и идентификацијама потребна је врло велика опрезност, мада се то с разлогом сматра општим методолошким принципом лингвистике. Поред честих народских етимологија, као *Шар-џланина* по народном тумачењу „Шарена планина“, има специфичних случајева, као што су привидни славизми, привидни етноними (*Тибужде*, *Хрвајти* = *Арвајти*: алб. *arvatë*, ЈФ, XXIX, св. 1—2), а има и преведених (као презиме *Бр. Ливадића* — *Визнера*; упор. теренског типа *Ливадић*, презиме савременог младог писца), паралелних, независних процеса, а са истим ефектом.

II

Односе између назива родовско-племенских и теренских ознака, оронима и хидронима, представљају етноними екзогеног настанка. Околни народи или околна племена, уочавајући неку изразиту особеност или топографску оријентацију, формулишу одговарајући етноним. Тако су несумњиво од стране Грка настали називи теренског типа за два од најстаријих словенских племена на Балканском полуострву *Στρυμόνοι* и *Ῥουχίνοι*. Ти називи гласе у српских и бугарских историчара Панте Срећковића и С. Дринова *Сѣримонци* одн. *Сѣрумљани*, *Ринхинци* одн. *Ринхини*. Ове констатације наводим према мојој расправи *Најстарији македонско-џлеменски називи и џринцији настѣанка еџнонима*).¹ Анализа ових истакнутих примера, као и других анализираних елемената, ослања се на студију др. Фрање Баришића о легенди из времена када су најстарија словенска племена нападала на Солун и опсађивала га, управо о чудесима која је хроничар приписивао Св. Димитрију (*Miracula*).²

Овде, пак, на поменутих примерима, желим нарочито истаћи тачност формулисаног принципа. Етнонимске именице *Στρυμόνοι*, *Ῥουχίνοι* у ствари су секундарне творевине: оне почивају на гр. аблативској оријентацији генитивски израженој: „они од Струме, из околине Струме“, „они са Ринхина“ (тоџ *Στρυμόνος καὶ Ῥουχίου*). При формулацији овог типа историчари нису ишли путем лингвистичке анализе семантичког смера; остајали су под утиском напоредности, да су обе теренске ознаке на хидронимској основи. Нидерле (*Lubor Niederle*) такође мисли на хидронимске вредности, само напомиње да „једна река“

¹ Зборник: *Четврто заседание на међународната комисија за словенска ономастика*, Скопје, 1971.

² Фрањо Баришић, *Чуда Димитрија Солунског као историјски извори*. Српска Академија наука. Посебна издања, књ. ССХХ, Београд, 1953.

није идентификована, па помишља на *Galik* или на 'Ρήλιος³. Међутим овде уопште није у питању хидроним, него ороним, и своди се на гр. ῥύγχος „groin“, „bec“, fig. „pez“, „њушка“, како се налази више пута на српској територији као стабилисани оронимски елеменат.⁴ И у једном и у другом случају значење је семантички померено, и не одређује у једном случају реку, а у другом случају планину, него у оба случаја — терен, предео око реке, односно подножје планине.

То је локативско идентификовање аблативски усмерено.

У обадва анализирана примера нашли смо етнике који стварно нису називи племена, него свакако ознаке родовских група, које су једна другу могле називати адекватним терминима. Међутим, у Илирикуму имамо у принципу паралелан случај, али са етником ширих размера и већег значаја. То је племе на Тари, управо у области реке Таре, *Autariatae*, како наводи А. Mayer⁵. Овакву наведену базу, а у неколико падежних облика, налазимо у грчких писаца према којима су у Мајера наведени примери, али у Плинија је са соноризацијом „д“⁶.

Сам ороним *Tara* представља посебно питање, и о томе сам говорио на VII Међународном конгресу ономастичких наука у Фиренци (Atti II), а у проширеном облику расправљајући о траговима најстаријих оронима у Илирикуму.⁷ Ту сам интерпретирао и чланак о Тари од Алесија,⁸ обазирати се и на другу материју. Полазећи од квалификације терена и семантичке вредности интерпретиране у мом наведеном чланку, а с обзиром и на чланак Лаховарија о бази *tara* вар. *tala*,⁹ овде ћемо у ствари проверавати и квалификовати ову базу у семантички помереној, етнонимској вредности.

Антун Мајер¹⁰ наводи М. Aug. Tara (CIL, III, 14507, *Viminacium*). Осим овога, у пределу планине Таре и реке Таре помиње илиричку

³ Lubor Niederle, *Slovenské starožitnosti*, Díl I, svazek I. Druhé vydání. V Praze, 1925. S. 106.

⁴ Мој чланак из наведеног ономастичког зборника, стр. 124.

⁵ Anton Mayer, *Die Sprache der Alten Illyrier*, Band I. Wien, 1957, S. 70.

⁶ Овим поводом може се напоменути да А. Mayer ово велико племе односно народ без основа доводи у везу са племеном Σαυδαράται.

⁷ G. Alessio, *Preillirico darra-derra „terra, landa“*. — *Revue Internationale des Études balkaniques* III. P. 249—251).

⁸ *Les Traces des Oronymes les plus anciens en Illyricum*. Албанолошка истраживања, књ. III, 1965—1966. Приштина, 1966.

⁹ N. Lahovari, *Concordances toponymique entre l'ancien Monde méditerranéen, les Pays Basques et l'Inde Dravidienne*, VII Congresso Internaz. di Scienze Onomastiche, Firenze, 1961.

¹⁰ A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, Band I. Wien, 1957.

тврђаву *Tariona*, по Плинију.¹¹ За Плинија, а према њему и за А. Мајера, *Tariona* се одређује према племену. Из раније литературе А. Мајер наводи варијанте (Statt) *Tariotarum* и *Autariatarum*, а ова варијанта би значила изведеницу према хидрониму *Tara* (*Taria*). У ствари овде постоји неразумеваше структуралних односа. Извођење по граду указује на то да би „по илирским законима деривације“ од *Tari-ona* требало очекивати *Tari-otae*. Међутим, полазна је семантичка оријентација према земљишту, терену — *tarra*, управо збирно — плуративско *Tarria*, а према овоме је настао хидроним *Tara*. Напротив, *Tariona* је накнадна, секундарна топонимска формација, која у себи носи аугментативски форманс „по“, тако да је структура тога топонима *Tar-i+on+a*, а тај се аугментативски секундарни форманс јавља и у примеру *Mal-on-ši-* (в. од. III; cf. Πισαντίνοι, А. Mayer I, 270).

Међутим топоним је постао, према свему овоме, после теренског назива, који је остао у основи етника *Autariatae*, Αὐταριᾶται (Strab. VII, 5, 1, 6, 7, 11) и др. Стабилност тога етнима је резултат борбености, ширења и значаја тога племена у борбама са другим племенима, и у време римских освајања.

Што се тиче топонима, може се прихватити да су његову реконструисану структуру успоставили сами Илири, управо сами Аутаријати, како одговара семантичким релацијама.

Ова разматрања теренских основа, значајна за настанак етнимских вредности као родовских и племенских назива, показала су да према једном хидрониму, према једном оронимском објекту и према једном теренском квалитету имамо родовске и један прави племенски етним. Њихово формирање имало је а ф и р м а ц и ј у родовске односно етничке групе као полазну основу.

III

За разумевање настанка топонима, а поглавито за етнимско-оронимску оријентацију од изузетне је важности база типа **mal*, чији се оронимски квалитети у првом процесу изражавају у формацијама правог племенског назива *Малонишћи*, а затим у низу оронимских варијаната и око њих насталих топонима и теренских, односно топонимских назива — хипо-етника.

То је врло широко изражена база. У поменутом чланку Лаховари (с. 7) наводи примере ове базе по проф. Карлу Батисти (Carlo Battisti),

¹¹ „*Tariotarum antiqua regio et castellum Tariona*“, Plin. 3, 141. Cf. А. Mayer, op. cit., стр. 70.

као преисторијске реликте у ј. Европи, а напореда са својим примерима карактеристичним за Индију. База *mal је општег типа, и овако широко постављено питање остаје отворено. Много је ближа реалности констатација да је та база значајна за илирска кретања, за неке зоне у средњој Европи, нарочито за велики део Балканског полуострва, претпостављајући у неким правцима илирске инкрустације, у другим правцима евентуалне паралелне формације или стилске девијације (лат. „*malus*“).

У оронимској валенцији база *mal је констатована више пута,¹² тако и *Malata* (CIL III, 3702, Петроварадин, Срем). А. Мајер додаје још неколико примера са старих натписа, а са скраћеницама, из Нештина, Петроварадина, Сремске Митровице. Затим је констатован облик *Malata* (Rav. V 24, 408, 20), а са вокалским алтернацијама пример *Молдѡ*; у Константина Порфирогенита се налази варијанта *Meleta*, према *Melada* (са соноризацијом) у венецијанскоме, такође и из средине XIV в. *Melada*, *Melatta* (Cod. dipl. Croat. 13, 349, 14, 112), а у хрватском катастру из средине XV века (cf. Рачки, Doc. 25, 123). Наведени примери типа *Melada*, *Melatta* не могу да буду обухваћени алтернацијом *a : e* (*Dalmata : Delmata*), која је очигледно дијалекатска диференцијална црта између Илирикума и јужније зоне; такви примери, у овом случају из старе обалне грчке зоне, могли су имати ослонац на типу гр. *μελισσία*, и то треба приписати писарима вичним грчком језику, обавештачима Константина Порфирогенита и састављачу иначе веома корисног помешног катастра.

Остали примери које А. Мајер наводи и интерпретира чине врло погодан прелаз ка данашњем стању ове оронимске базе у Илирикуму. Они нам откривају два проблема који се јављају у данашњим примерима. Тако имамо *Oplo Malavico* (Abl. CIL, III, 10121, Арба), и неколико примера из околине Пожеге у Србији, од којих је у неким *Мал*, а у другима *М-*, *Ма-*, *М(а)л*, и од којих је један констатовао Kanitz.¹³ А. Мајер, према примеру *Maluesati(um)* из Комине (околина Пљеваља) закључује о етнику *Maluese*, са вулгарно-латинским фонетизмом *м. Malu-ense*. Такав структурални склоп налазимо као *Malonta* (<*Maluntum*, Cod. dipl. 2, 109), а *Malonto* (ib. 1190, ib. 2, 226), до *Moluntъ* (1253 ib. 4, 476), *de Malont* (1345, ib. 11, 134), — а са данашњим изговором *Molumat*, у коме се управо скривају проблеми *o : a*, *un : on : en*.

Синхронично гледани ороними са базом *mal показују општу карактеристику апелативских вредности на територији Албаније и гра-

¹² A. Mayer, op. cit., стр. 217—219.

¹³ F. Kanitz, *Römische Studien in Serbien*, Wien, 1892, S. 131, 138.

ничним теренима, како видимо по опису путовања кроз Албанију од Балдачи-а.¹⁴ Иако сам у штампаном реферату са Конгреса у Фиренци побројао примере Балдачијеве (са ортографијом коју он даје), ја ћу карактеристичне од њих и овде навести, да би нам били присутни при расправљању на српском језику, а као што је разумљиво, стављајући тежиште на однос оронимије према етнимским функционалним знацима. Балдачи тако наводи ор. *Mala*, што би имало множинску вредност, такође *Malu i Hotit*, који нам ороним објашњава да је на тој територији преовладао други начин формирања родовско-етнимски — *Hoti*, а да се из неких оронима виде трагови мешавине са Србима: то су *Mali Scemiri*, према родовском презимену *Чемерикући* (Призрен), *Mali Radonisi* (*Радонићи*, cf. *Радунићи*), *Mali i Dajtit* (cf. *Дајко*, през. *Дајковић*), *Mali Mikulić* (где налазимо симбиозу са романизованим влашким елементом). Од ових последња три показују при миксоглотоном процесу продор српског типа презимена у оронимску структуру. Пример са албанске територије, по Балдачију, су махом оронимске синтагме са предикатом посесивног значења — *Mali Renzit*, *Mali Scignit*, *Mali Dervenit*, *Mali i Gjarpërit* (*Bofnia*), *Mali Focut*, *Mali i Privalit*, *Mali Scebenicut*, *Mali Bicerit*, *Mali i Polizit*, *Mali i Shpatit*, *Mali i Ogranit*, *Mali Barbalucit*, *Mali Crerucit*, *Mali Lazarit*, *Mali Labeit*, *Mali Prosgolit*. Овакве конкретне оронимске синтагме могле су се ослањати на патрониме или на друге квалификативе, али нису могле бити основ етнимимији. Међутим, збирност изражена у ономастикону могла се јавити као етнотропски импулс. Тако је збирност изражена у посесивним синтагмама типа *Maltsia Shkodrera*, *Maltsia Djakoves*; засноване су на основи форме хомонимске вредности са *Mal-e-zi* „Црна планина“; „Црна Гора“. Управо такав однос и јесте образложење што је структура *mal-e-zi омогућила етнимску вредност теренског назива *Male-sija* и усклађење са мн. *Malisori* j. *Mal-i-sor*, а синтагма *Mal-i-barth* (Епир) остала је само као оронимска сложеница. Збирна форма је врло блиска придевској форми припадања, нарочито изведенице типа *-ensius*, чији наставак у вулг. лат. гласи *-esi(us)*, зб. — мн. *-esia*.

IV

Према овим оријентацијама можемо међу примерима на Илирској територији и у Македонији констатовати већ наглашене процесе, и на основу њих успоставити основни принцип семантичке интерфе-

¹⁴ Antonio Baldacci, *Itinerari albanesi*. Roma, 1917.

р е н ц и ј е оронимско-етнонимске. Примери су из грађе Института за српскохрватски језик; иначе је посебно назначено.

Пре свега се поставља питање вокализма у овој оронимској бази. Да би оронимска и њоме индицирана етнонимско-антропонимска зрачења могла бити схваћена, приказаћемо их углавном у структурно израженим комплексима.

Малеш као теренски ороним имамо у склопу Осоговских планина. Према њему имамо поименичени придевски облик *Малешово*, а тек према овоме формиран је назив који индицира теренско порекло — *Малешевец*, мн. *Малешевци*, са прелазом ка патронимској вредности. Такве пак ознаке имамо уз топ. *Маловишије*, из кога „о“ није проблем супстратне структуре (упор. *Радовишије*) са примарном базом *ard.

У правцу према северу налазимо ор. *Мало Малово* (недалеко од Пирота), где синтагма има придевско значење, а база *tai има директну композитну постпозитивну демонстративску карактеристику. У истој зони имамо зб. *Малча* (*Малџица, са романском палатализацијом; Ниш), као и *Маловишије*, а затим *Малџица* (близу Алексинца).

Другостепена изведеница је у Шумадији *Малован* (врх на Малом Космају, упор. прип. Милована Глишића „Редак звер“), а првостепена је формација ор. *Маљен*. — Даље према западу налазимо двостепено изведени топоним *Малешово* (Т. Ужице), патр. *Малешевих* (Сарајево), затим тростепену изведеницу *Малешевина* (Босна, Влашић). На Дрини имамо ор. *Мачков камен* (-l > ø; романска палатализација), а то је потврда и за семантички померену лексемску вредност, као и у Босни *Мачков брег* (З. П.).

Можда као надимак, али у нар. песни несумњиво је забележен антропоним *Малеш*, од XVII в. (*Љуџа гуја Малеш харамбаша*), а по директном сазнању могу навести две породице из западних крајева са презименом *Малеш*.

Варијанта типа *mol јавља се на источном сектору као назив широког планинског терена (X)*омоље*, *Омоље* (упор. APhL MS VIII), и то паралелно са оронимом *Маленик* (очигледно хибридна форма, Злот). *Хомоље* обухвата највећим делом територију граничарске жупе Кнеза Лазара, са основном вредношћу гр. *προ-μολή* (W-H II, 109). Источна грана пастира Влаха везивала је ту варијанту базе са територијом румунског језика.¹⁵

¹⁵ Iorgu Iordan, *Toponimia Românească*, 1967. — *Molea*, 110, *Molnița*, *Molîd* 73, *Moldova* 93, 297, 455, *Moldovița* 455, *Moldovișul*, 93, 437, *Moldișul* 437, *Moldoveni*, *Moldovanul* 297, *Molnicioara*, 455.

Такву варијанту базе налазимо и у зони западне гране Влада *Mole* (*molaje, Подравина, Хрватска), са интарзијама *Мољевић* и супротно *Маљковић* (Лика), *Мољковац* („lj“, „j“, Ц. Гора), као и полуетноним *Мољане* (Далм.). *Молвран* је топонимска сложеница, а семантички хибрид (cf. **vorn-*, *Врне-зи*, *Врнооколо*, код Летнице). У ј. западном крају језичне територије имамо и у овом правцу прожимања пом. *Malumat* — *Malonska*, а у Италији *Molizi*, *Molèze*, затим *Mulat* („o“ : „u“).

Разматрани примери показују да случајеви са варијантом **mo!* не изражавају етнонимске вредности, изузев што се у томе правцу донекле осећа наведени пример зб. *Мољане* (Далм.). То ће нам запажање послужити да се правилно постави принцип формирања етнонимске вредности.

Према арб. етнонимима типа *Malezi*, од исте базе имамо у Црној Гори српску формацију *Малонишићи*, назив који се у пуној мери етнонимски афирмирао. При томе не треба заборавити да се то племе налазило на веома значајном месту, између р. Зете и Загарача, а захватало земље Загарача, Комана и Косова Луга. Врло борбено племе, које се у записима помиње у XV в., расељено је од Турака у XVI в.; знало се само за две породице од њих заостале. Шоћ нетачно помишља да би могли бити старином Арбанаси (НЕ II), — томе се супротставља етнонимска структура: „on“ су могли имати само они који су у Италији основали Болоњу (*Bolonia*: *Bon-on-ia*, односно фр. *Boulogne*, *Vallonie*), а базу такве структуре *bal налазимо у топ. *Ваљево* (Србија), пренето са теренског типа „побрђе“, „брдине“. У сваком случају локација затим и позната борбеност чинили су квалитете настанка овога етнонима.

Назив *Малешевци* у источној Македонији није добио вредност етнонима, иако Малешевци у извесном смислу чине једну етничку македонску групу, изражену извесним дијалекатским особеностима. Тако исто на западу *Малеш* (Будмани) и топоним патронимског типа као презиме (cf. *Јуре Малешевих*, 1465, Mon. Cr. I, 37) нису достигли етнонимску вредност.

Једино изгледа да је на овој бази био формиран етноним *Маџуре*, и да је то племе растурено одавна, иако још има појединих породица с тим презименом: у Београду (пре 1941. у Скопљу), старином Мостарци, затим их има у Херцеговини, најзад у Загребу (др *Шиме Маџура*, НЕ III).

V

Терени са изразитијим траговима келтских елемената у оронимији мање указују на етнонимске оријентације, а у већој мери на патронимију. Њихови крупни етноними су донети.

Стихијски поход Скордиска на Делфе стари писци помињу као легенду. Скордисци су своје стабилисање у Панонији и своје походе, а у првome реду оснивање Сингидунума, вршили као јака етничка група, као добро организована етничка заједница, са усклађеном војном организацијом. Идентификована мања скордиска племена немају етнониме оронимског постанка, прво *Трикорнајии* (Гроцка, А. Mayer s. v. *Tri-cornium*; ib. *Cornacates*), cf. Τρικορνῖνοι (Ptol. III, 9, 2), затим и Бовијари, *Taurnenses* (cf. *Taurnit* „Земун“), који етноним доводиим у везу са оном супстратном групом која је формирала хидроним *Турија* („аи“ > „и“; извор под Космајем, десна притока Колубаре). О Скордисцима пак богата литература ипак оставља простор за даља истраживања по мишљењу историчара.¹⁶ Сам пак етноним, с којим су стари писци прихватили легенде о походима Скордиска, не указује прецизно на квалификациону природу. Како се Скордисци помињу са више праваца (τὸ Σκάρδον ὄρος Ptol. II 16, 1. III 12, 15; *Scordus mons* Liv. 43, 20, 44, 31; *Scardōna* Plin. III 141, Σκαρδῶνα Ptol. II 16, 2), то би топ. *Scardona > *Scradin* (Далм.) могао бити интарзија, или траг огранка истог племена, или паралелан назив за однос према планинској, стеновитој ситуацији, при чему би *(s)cor(d) вар. (s)car(d) био корадикал базе *(s)carp-, cf. ог. *Carpates*, такође назив острва у источном делу Средоземног мора (упор. и А. Mayer I s. v. *kar*). Иако сам пак ово питање о семантичкој вредности етнонима Скордисци (*Scordiskoi*, *Scordistai*) узео у проучавање и дискусију на другоме месту¹⁷, додао бих овде да *a priori* не отклањам могућност да нам овај облик као пар-етноним, скрива дезигнатив, слично ономе како сам објаснио у већ наведеном чланку назив *Сагудайи* (в. нап. 1), којим су опсађени Солуњани карактерисали једно словенско опсађивачко племе.

Друга келтска племена већ су при првим поменима била позната по називима који показују квалификативе са којима су полазили ка земљама Балканског полуострва (*Hercuniates*, *Boii*, и др.). Скордисци, оснивачи Сингидунума а зачетници рударства на Космају,¹⁸ били су најбоље организована група. Друга су племена при пролазу кроз Босну и Херцеговину донела собом орониме *Комар*, *Везенија*¹⁹, а затим оделила илирске Дитине и Аутаријате, основавши Капедунум.²⁰

¹⁶ Fanula Papazoglu, *Srednjbalkanska plemena u predrimsko doba*. Sarajevo, 1969.

¹⁷ Упор. мој чланак о Келтима Јужнословенски филолог XXIX 3—4.

¹⁸ Упор. Mil. Pavlović, *Onomastica illyrica — Onomastička studijska situacija, problemi i metodi*. — *Onomastica Jugoslavica* I, стр. 24—46.

¹⁹ Упор. Вук Караџић, *Српске народне ђесме*, књ. III. Стр. 333. и д.

²⁰ Упор. Мој чланак о Ђетињи, ЗБФЛ МС XII.

Нека су келтска племена прошла кроз Црну Гору, остављајући убедљиве трагове и то не само то што Н. Дучић помиње да су уз племе Његуши сплемењени и Хераковићи, и др.²¹ На другоме месту сам помињао о Ерцима (М. Филиповић), Херкунијатима, а Херцеговачки удео у формирању црногорских племена после најезде Турака више је него значајан (в. даље); то нам потврђује и ор. *Комарица* (огранак Дурмитора, поред ор. *Комар* на Лашви).

Скордисци и друга келтска племена имају независнији став према теренским условима живота, али су врло добро оријентисани кад се тиче важних смерова и продирања. Међутим, у време око XVI века, србизирани Келти, и то директно а не преко Влаха, прихватају ситуацију која се указује Србима из Црне Горе, а узимају учешћа при формирању или освежавању планинских, оронимски карактерисаних племенских организација (в. одељак VII).

VI

Римљани пак уопште нису зависили од терена, тј. нису му прилагођавали своје организације и друге појаве живота. Вођени крупним линијама империјалних размера, они су државну моћ гледали у борбеним легијама, у хијерархији градова, муниципија, путних станица. У осциловању развојне стадијалности Римљани су придавали пун значај главним саобраћајницама, и то највише према великим хидронимима (Плут.), као и добро уређеним трансверзалним везама, при чему су оронимски елементи значили само оријентацију.

Међутим у време које претходи романизацији и указује на њене смернице, а затим на рушење саме Инперије, истичу се два хетерохрона случаја, обадва везана за теренске ситуације.

С једне стране имамо судбину једног безначајног племена, чији се помен негативно и безлично изразио. Ороним *Динара*, *Динара њлана*, означавајући алпијску структуру терена, дао је основе терминолошкој вредности, и Ј. Цвијић је према њему формирао израз „динарски тип“, у етнопсихолошком смислу за горштачки менталитет. Само основно значење је остајало необјашњавано. Међутим, ороним почива на називу ишчезлог племена *Dindari*. Антун Мајер²² наводи базу **dendh-* са значењем „Zinne, Zacke, Berg“, ст. ир. *dind* „Hügel, Hohe“. Он такође наводи за реч *диндара* погрдно значење, а оно је у широј упо-

²¹ Н. Дучић, *Црна Гора*. У Биограду 1874. Стр. 56, 57.

²² A. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, B. II, с. 38, cf. *dindari*, B. I, S. 123.

треби, као израз „права диндара“, за човека грубог и неспретног. (А. Мајер даје објашњење за $nd > n$). Прави семантички анаколут чине → апелатив → оронимски назив за становника → ороним који настаје према томе како су названи становници, дакле *dind* — *Dindarii* cf. *Дин-(д)ара*.

Супротно овоме, назив по долини Неретве (cf. топ. *Нарџа*, А. Мауер) по доласку Срба и Хрвата пренет је на њих — *Нерей(в)љани*. Њихова активност у приобалним водама, активност пиратског вида, као прихватање традиције ранијег илирског племена са истог терена, а свакако у вези са политичким подстицајима — била је довољно карактеристична да пренесе Неретљанима назив етничког типа, назив спецификованог значења. Међутим, није било услова за даље, топонимско и патронимско репродуковање. Ефекат је исти као у случају *Диндари* : *Динара*, мада тамо имамо затворен круг, са ишчезавањем тога племена са терена.

Уз неколико овде приказаних специфичних случајева теренске условљености при формирању етнонима и патронима, треба се задржати на још једном, врло необичном случају. Према ил. *dal-* cf. алб. *delë* „овца“, семантичким прихватањем, са инволвираном оронимском семантичком примесом, формиран је проширен теренски; управо територијални назив *Dalmatia* „земља оваца“, „овчарска, пастирска покрајина“, и према њему назив за становништво *Далмајци*. Ови називи су пренети у српскохрватски језик као *Далмација* а *Далмајци*, коме се придавала теренска специфичност, схватана и шире.

VII

Односи између терена и човека односно народних група добили су најизразитији вид у формирању племена и племенског уређења, управо усклађивања живота у Црној Гори. Те односе нам је најнепосредније приказао Никанор Дучић у већ поменутој књизи.²³

За слику о формирању црногорских племена погодно је што их Дучић приказује напоредо са нахијама. Катунјани су старо језгро пле-

²³ Рад Н. Дучића *Црна Гора, Б и љ е ш к е* (у Биограду 1874), је издање прештампано из Гласника Српског Ученог друштва XI. Предговор је датиран 1872. године, тако да сада у том Дучићеву раду имамо објективно сведочанство о приликама и односима у Црној Гори из тога далеког доба. Таква дела не застаревају. Резултати прикупљања грађе и проучавања у току пет и по година значе за нас незамењива сведочанства.

менског уређења Старе Црне Горе. Катунску нахију сачињава тринаест племена: *Цетињани* и са њима недељиво везани *Његуши*, *Геклићи*, *Цуце*, *Грахово*, *Рудине* (*Бијеле*), *Чев*, *Пјешивци*, *Загарач*, *Комани*, *Жуја* (никшићска) и *Луково*. — Ријечка нахија обухвата, у два дела, *Цеклићине*, *Косијере*, *Загоране* и *Додоше*, затим *Љубосић*, *Грађане* и *Добрљане*. Ту има шеснаест братстава, и међу њима су *Ђурашковићи*, *Газиводе*, *Лойичићи*, *Ћиругари*. — Црмничка нахија обухвата седам племена — *Подгор*, *Брчела*, *Соћонићи*, *Глухи-до*, *Бољевићи*, *Сеоца*, *Дубило*. — Заљешанску нахију, која има шеснаест села, нису констатована племена, али сам назив *Љешани* има етнонимску вредност, као и патроним *Љешевевићи*.

У Брдима су пак *Бјелоявљићи*, а статус племена имају *Пејџушиновићи*, *Марјиновићи*, *Павковићи*. — Ту су *Пийери*, несумњиво једно јако племе, које по Н. Дучићу обухвата три капетаније. — *Кучи* су такође једно племе, а три су капетаније. *Брајџоножићи* су једно јако племе, неподељено административно, а *Васојевићи*, као врло бројно племе, имали су четири капетаније и још „три дијела“ под турском влашћу. — *Ускоци* и *Дробњаци* су посебна два племена, са две капетаније.

При разматрању појава племенског формирања у Црној Гори намећу се три правца интересовања: процеси формирања племена; однос према терену; циљ и ефекат племенских заједница. — Овакав ред разправљања управо се намеће ради тога да би се конкретне поставке из разматрања у прва два правца укључиле у склоп трећег питања.

Навели смо већ да Н. Дучић помиње комплекс у племену Његуши, са присељеницима. За зачетнике племена, браћу Херака и Раича каже да су се крајем XVI века доселили из Херцеговине, испод планине Његуш, носећи собом назив из старог краја. Иноплеменици приступали су племену, а племе је примало такве придошлице „које су својим насељем (тј. преласком на терен племена) добиле право племена у којему станују“.²⁴ По Дучићу су *Цетињани*, *Цуце*, *Бјелице* из Гацка, *Хераковићи* и *Раичевићи* из Бањана, а *Озринићи* с *Вукотићима* свакако из Босне (*Озрен*). По називима племена како нам даје Дучић досељени су *Лимљани* са *Лима* у Црницу, а насеље *Рашка* прешло у *Морачу* из старе области *Рашке*. Специфичан повод за присељавање имали су *Мајстори* прилазећи у Његуше. — Најинтересантији случај представља формирање племена *Ускоци*. *Требјешани*, избегавши из Херцеговине, пошто су ту земљу Турци заузели, доцније су се насељавали око

²⁴ Н. Дучић, *op. cit.* стр. 56.

Дурмитора, нарочито кад је та територија припала Црној Гори. Прилажењем других ускока племе је ојачало и као такво се афирмирало,²⁵ давши име терену.

У односу према терену постоји изразита неједнакост. Поред већих племенских територија, имамо мала племена, са два села, на врло уском терену. По распаду племена Малоншића су од њихова поседа Загарачи захватили два села, формирајући племе; један део су узели Комани, а Косови рид су прихватили Бјелопавлићи.²⁶ Било је и других малих племена и на невеликим теренима. Међутим теренска скица коју је приложио Дучић показује да је племе увек имало територију која му одговара. Могло би се рећи да је општа карактеристика нарочито мањих племена изолованост и неприступачност, особито гледано из перспективе некадањих саобраћајних могућности.

При формирању племенских заједница родовске, братствене везе нису биле једине. Склонити се и бити у могућности да се племе брани на погодном терену то представља циљ организације племена са планинских терена. Настављали су прастари, патријархални начин живота какав је планинцима био познат, живот на кршевитом терену, безводном. Уз ове реалне материјалне услове треба узети у обзир и позитиван фактор поноса јуначког. Отуда је племе прихватало придошлице и као борбено појачање, али и као социјалну, борбену солидарност. Ова карактеристика не значи идеализирање, него реално квалификовање идеалног става средњевековних малих витезова и њима сродних, који су на теренским беспутицама тражили пут ка слободи. Није само излив песничког надахнућа Његошева апотеоза у Горском вијенцу (ст. 262—273).

VIII

Теренска се структура непосредно огледа у етнимским формацијама, од којих неке остају на братственичкој, а неке само на патронимској функцији. При томе се запажају разностепенe вредности.

Етногени степен „*zéro*“ налазимо код донетог назива *Хум*. Тако исто неетногено се изразио ор. *Ловћен*²⁷ јер придошли родови носе етнонимску вредност у називу „Његуш“, по планини матичнога краја.

²⁵ Упор. Милан Вујачић, *Двије разуре Требјешана и њосћанак њ племена Ускоци*. Глас ССЛХХХ САНУ. Одељење друштвених наука, књ. 15.

²⁶ Упор. Шоћ, *Народна енциклопедија* II, s.v. *Малоншићи*.

²⁷ По етимологији ор. *Ловћен* не значи „планина где се лови“, како се мисли. Тај ороним означава орографски квалитет. О томе расправљам посебно (прилог за часопис *Опона*).

Процес формирања племенских назива и зависност од теренских регенса указују се у два супротна правца.

Теренски називи, често супстратно наслеђе, јављају се као првостепене изведенице, на пример *Цейиње* (cf. *sent-), а затим имамо другостепене изведенице аблативског смера, као *Цейињани*, *Цейин-јан-ин*. Из овде наведеног конкретног примера, можда је само база *sent била теренско-етногеног карактера; иначе су те изведенице данас нормални топоними и аблативског смера апелтиви. — Други примери пак показују карактеристичну оронимско-етногену спрегу. Према *Цеклин*, *Чев*, *Ком* — *Комови* имамо корелативне облике *Цеклињани*, *Чевљани*, а *Комани*, дакле према некадањој апелативској вредности *Ком*, а не према оронимској вредности садржаној у облику множине *Комови*. Сингулативи су нормални. Извођење овога вида показују називи *Жуја*, *Рудине*, *Подгора*. Према *Гра'ово* обично је *Граовљани*, а према херц. *Гра(х)ово* констатован је неетногени облик *Гра(х)овљани*, али корелативно *Гра(х)овци*, и као презиме, пр. *Граховац Буда*, књижевник (око 1912).

Посебну групу чине теренски називи *Кучи* и *Цуце*, примивши у себе ознаку племена, а са одговарајућим јединским обликом аблативско-етнимске вредности *Куч* („ја сам Куч“, тј. из племена *Кучи*), односно *Цуца* („ја сам Цуца“, тј. из племена *Цуце*). Аналогно = тер. *Бјелице*, етн. *Бјелице*, етн. синг. *Бјелица*. Супротно, етногени називи *Пијери*, *Његуши* пренети су и на одговарајући терен, а са јединском етнимском оријентацијом *Пијер*, *Његуш* (усклађено у комплетном имену песника — *Пејар II Томов Пејровић Његош*).

Теренско-племенску бивалентност изразито показује назив *Дробњаџи*, при чему ознака племенског појединца, *Дрибњак*, може добити и значење презимена; у издвојеним групама према етно-надимку изведен је облик презимена *Дробњаковић* (проф. унив. *Боривоје Дробњаковић*). — У реченици „устала Пива и Тара“ (фиг. „сви“ чак и најудаљенији) ознаке теренске имају семантичку вредност становништва. А у презимену *Баја Пивљанина* имамо аблативску ознаку као право презиме.

Најмање племе *Загарац* има један облик за све три функције: терен иза *Гарача*, племе на томе терену, појединац из тога племена.

У антитези према досад разгледаним формацијама имамо псеудо-етним *Газиводе*; пренет на терен исте родовске групе, он у јединици значи и припадника племена, а тиме може бити и презиме.

Други тип бивалентности налазимо код родовских назива изведених из облика присвојности, као *Васојевићи*, *Павковићи* (Вук, *Примјери* 77—78, у *Дучића* штампарска грешка *Пайковићи*), *Рогановићи*, *Марији-*

новићи, Бурашковићи, при чему, а у већој мери код последња два, налазимо и значење патронимске функције. Тако је и код директних изведеница Бјелопавлићи, Пеклићи, Озринићи, Брајиножићи, а тако и Бољевићи (cf. *bol-), Соџонићи (можда метафора).

Терен се, дакле, јавља као значајна константа при настајању етнонимских вредности. Али оријентациона улога прелази на формације родовског типа извођсћа ако је у питању родовска већа односно значајнија група.

IX

У највећем броју ентонима ове групе налазимо апелативске базе планинских терена. Овде ћемо од њих приказати најинтересантније, за које сам констатовао врло карактеристичну и широку употребу а у серији чланака *Miscellanea toponymica macedonica*.²⁸ Плеће Кучи, значајно, и о коме је много писано, има племенски назив идентификован са племенском територијом, а тиме и са апелативом веома широке употребе. Тако у поменутом чланку (МЈ XIX, с. 101) наводим Кучково, Кучевиније (Скопје), Кучкарево (Куманово), Кучево, Кучајна (Пожаревац), Кучин (Пријепоље), Кучићи (Зеница, Зворник, Требиње), Кучина (Горажде), Кучиније (Корчула), Кучице (Сплит), Кучиловина (Загреб), и додајем с. Накучани (Ваљево). У Босни је Кук њланина. Овде ћемо навести још топ. *Calaciscia*²⁹ (Корзика).³⁰

Назив племена Цуце има исту базу као и ор. Кукул, гр. κουκοῦλος.³¹ Допуњавајући и исправљајући Скоково тумачење: *cućur* може се примити као једна семантичка варијанта „саричон, *hirpe d'oiseau*“; с тим је у вези са бугарске територије *чучур*,³² дакле и усправно постављен камен, са проширеном горњом ивицом, споменик. У позадини ових значења је примарно значење „планинска чука“.

4. Изузетно је интересантан назив Чево односно К-чево за плеће на терену истога имена. Узимајући за оријентацију пастирски начин живота, ја сам топ. Пекчево, у односу на Берово, довео у везу са *Pescq* (Dauzat, op. cit. № 108), а тиме са значењем „висија“. Други део нала-

²⁸ Миливој Павловић, *Miscellanea toponymica macedonica*. — Македонски јазик, XVI, XVII, XIX.

²⁹ A. Dauzat, *La Toponymie française*.

³⁰ M. Mayer, *Die Sprache der alten Illyrier*, B. I, S. 367, s.v. *Kuk*.

³¹ G. Mayer, *Neugriechische Studien*.

³² G. Pascu, *Dictionnaire macedo-roumain* I, № 471, 472. — За *чучур*, упор. Николај II. Ковачев, *Месџиније названија в Габровско*. Софија, 1955. (Регистар).

зимо у топ. *Плайи-чево*, cf. *Плайије*; еманциповано *Чево* са значењем „ширина“, cf. *Čevica* (Логатец, Љубљана) „необрађено земљиште“ и топ. *Севојна* на Бетињи, са алтернацијом $k : \check{c} : s$ (cf. MJ XIX, 105). Варијанта упућује на контаминацију *Кучево* < *Kik-čevo.

*Пјешивици*³³ има траг базе **pesc-*, а према дијалекатском називу *Пљешевца*, несумњиво је старији облик *Пјешивици* и допушта поређење са примерима које је проучавао Карло Батисти и које цитира.³⁴ Ово је тема широко проучавана, и Батисти интерпретира фонетске процесе — *-pl-*, *-bl-*, *-fl-*, *-sk-* поводом написа Мајера Либке (Mayer Lübcke), Ролфса (Rohlf), Крае-а (Krahe). На нашим теренима облици ове базе су јасно апелативски условљени. — Стеновитог, кршевитог су карактера *Ресне* и катунарска *Ситруга*, а *Загарац* је назив предела иза пл. *Гарача*. — Многа села и мањи терени такође носе директну оронимску карактеристику. Не само *Лаз*, *Подком*, *Пошћић*, *Подбуковица*, *Подгор*, него и неочекивано *Прага* (cf. на Висли, на Варти, са помереним топографским значењем). Такође и многи други називи показују природу терена изражену вредностима етнонимског типа.

Међутим потребно је учинити неколико посебних ономастичких констатација, значајних за разумевање хијерархије у миксоглотским процесима. Иако је термин „Брда“ новији, са обновљеним становништвом, ипак су остали оронимски термини базе *mal — *Маочић* и базе *bal — *Балосава* (cf. *Бал-ша*, *Балачко војвода*, MJ XVII, 103).

Неки примери имају изванредан значај. Тако ор. *Трешићеник* је очигледни траг који опомиње на епитет Јупитера *Tornitrator* (П. Марић, *Антички култови*). — Оронимски израз *Размуће* (Грахово) свакако почива на бази **mon(t)-*, са српским збирним видом. Међутим два оронима на терену Куча су *Момче-горње* и *Момче-доње*; у тим облицима имамо јасан ефекат процеса сугласничке асимилације и романске палатализације: **monti-* > *monč(i)*; супротно комбинацији са *mal се наметала оријентација због примљене лат. речи *tribu* „tribu(s)“ у значењу „братство“, такође у Кучима. О томе саопштава Стеван Дучић, описујући живот и обичаје племена Куча.³⁵ Ово пак показује да је у народа „братство“ имало значење „tribus“ а да је „племе“ било шири и условни појам.

Презимена су у великом броју тереном индицирана. Траг такве карактеристике није изгубио патроним *Хераковићи*, а у пуној мери је

³³ Упор. П. Шобајић, *Пјешивици*, Насеља 15, 1923.

³⁴ Carlo Battisti, *Il tipo „Pescopagno“*, у часопису *L'Italia dialettale*, Rivista di Dialettologia italiana, vol. XXIV, 1961.

³⁵ Стеван Дучић, *Живот и обичаји племена Куча*. Београд, 1931. стр. 127.

јасан у презименима *Шаранићи*, *Косијери*, *Сиужићи*. То треба нарочито нагласити за презиме *Кайе*, односно *Кайичићи*. Оно не потиче од апелатива „капа“, већ од оронима *Кайа*, тј. „Глава“, „Главица“, а конкретно један од мојих студената (1936—1940, Скопље) звао се *Никола Кайа*, из братства Капичића.

X

Срођавање, зближавање, формирање упрошћених, родовско-братственичких односа или шире постављених племенских организација, показује се као процес у коме се изражавају теренски оронимски квалитети: за етнониме, једноставне или хијерархијске, у сплету родова и братстава.

Настајање тога свега, кроз нове епохе условљене исходом Косовског боја и владавином Турака, документовано је и јасно приказао проф. И. Божић у својој студији о Црној Гори,³⁶ Нарочито у одељку *Свијест рајничких дружина и сјочарских кайуна*, износи нам услове под којима су настале формације нове структуре. — То је епоха која замењује односе из старе српске државе. Проф. Божић на крају књиге даје општу констатацију о стварању нових односа између заједница „прожетих патријархалним схватањима живота и свијета“. Он истиче спрегу: жупско село („осјећање правног поретка“) и катун (уз крвну освету „поштовање дате ријечи, гостопримство и култ побратимства“). Из таквих прилика су настала и брдска и црногорска племена. И она су заиста у условима до XIX века и у току тога века била приправна за велике догађаје, све до нашега доба.

Већ од Велике Сеобе под Патријархом Чарнојевићем отварале су се нове перспективе. У догађајима који су настајали оронимија није губила свој значај у условима борбе. Учествовање бораца из Херцеговине и Црне Горе, као и из других крајева у борбама устаничке Србије носило је собом и нове елементе. Нови топоними, уношени из разних праваца, указују и на велико учешће црногорских племена при обнављању топонимије у Србији, а изразито у шире схваћеној Шумадији. То се исто, и још изразитије огледа у патронимији.

Међутим, ономастичка проблематика пратила је нове услове живота народа и друштва. Припадници појединих брђанских и катунских племена, у новим крајевима на плодној земљи, прихватају нове услове,

³⁶ Др Иван Божић, *Доба Балшића — Зейна у Десјојовини — Владавина Црнојевића*. — Посебан отисак из књиге *Историја Црне Горе*, књ. II, том 25. Београд, 1970. (Београд)

саживљују се са њима, и најбоља илустрација томе су *Тойличани*, које карактерише теренски назив хидронимске базе, али који, као пара-етноним, садржи све позитивне елементе етнотопонимског, племенског типа, како су документовали Топлички устанак против окупатора у току Првог светског рата и учешће у народноослободилачкој борби у Другом светском рату.

У току деветнаестог века кретања ка теренима плодне, зиратне земље, економским условима диригована, психолошки су се појачано изразила у теренским називима за речне долине и за становнике који живе на таквим теренима, или су порекла са таквих терена.

Те две семантичке вредности су се формирале у међусобној анти тези, а у широком опозитуму према стању у претходним епохама.

Основна локативска одредница регирана предлогом „по“ је нормална теренска индикација, као у повељи Краља Милутина Грачаници — И по Липляню и по Моравѣ и по Топольници и по Вранию (MS 565; Даничић РСС). Формирани тип изведенице већ је посведочен у Речнику Дела-Беле, а у Караџићеву Рјечнику теренска категорија је формирана и даље употпуњавана (РЈА). Између варијанте зб. *Подравље* и норм. *Подравина* скоро се не осећа разлика, али се интензитетска хијерархија осећа у диференцираном извођењу *Подриње* : *Посавина*. Структурални форманс *-ина*, у овом случају аугментатив, нема такву вредност у односу *Посавина* : *Подунавље*. Семантичка микроанализа показује да однос хидронима у другом случају интервенише: већи речни објекат и слив уносе коректуру у структуром исказану хијерархију. Несумњиво је да један или други форманс индицира фонетска структура хидронима, али тако настали облици подлежу семантичкој коректури, и то условно.

Анализа у овом правцу показује на пример да у области формираних заједница имамо само семантичку репартицију: *Морача* је *река*, затим предео око реке; *Бојана* је *река* и предео око те реке. Такав је случај у односима хидр. *Тойлица*, *Расина*, *Ресава*, *Колубара*, према одговарајућем теренском термину. За *Поуње* мислим да је употребљена реч као устаљен географски термин (Карановић). Такви теренски називи су добијали значај патронима преко аблативске идентификације. *Морача* је и презиме једног од истакнутих руководиоца организације Србије, а његов племеник, угледни директор гимназије у Београду, има презиме са формансом *-ић* — *Морачић*. На остатке патријархалних односа указују презимена алб. *Plana*, *Šalja*, као и презиме косовског јунака *Милана Тойлице*.

Нови историјски и економски услови, као што смо рекли, одредили су ексцентричне појаве, оријентације ка новим теренима, претежно у правцу већих а и врло великих речних долина.

У епоси претходних векова, као што показују студија проф. И. Божића и обавештења Н. Дучића, индикатори демографских процеса били су изразити *т е р е н и* Црне Горе и Херцеговине. У фази која је затим хетерохроно настајала, привлачне зоне, нови демографски теренски индикатори, добијају пун значај, уз нове економске услове живота. Уместо стварања затворених родовских група, налазимо дисперсију мањих групних кретања и индивидуалну карактеристику. То је изражено у формацијама насеља са наставцима *-це*, *-ци*, и у алтернацијама са изведеницама *-анин*, *-јанин* и сл. Ту постају аблативске вредности типа *Посавац*, *Подунавац*, *Подринац*, обичније *Моравац* — *Моравци* него *Поморавац*; раније *Нишлија* отпорно је према *Нишавац* — *Нишевљанин*.

Као пандан формирању етнонимских вредности у претходној епоси, настајала су презимена по теренској индикацији. Тако у врло далеком сродству са старином моје породице били су *Пришћевци*, прво насељени у Крушевцу, затим у Крагујевцу; познавао сам студента права (при почетку Првог светског рата) чије је презиме било *Београдац*; утицајан политичар из времена по првом српско-турском рату био је *Косић Пироћанац*. — Овакво извођење могло се констатовати као директно: иако нема теренског назива „Поморишје“, постоји назив „Поморишци“, као и презиме *Поморишац* (мислим на пожртвовног лекара, који је у Првом светском рату подлегао пегавом тифусу).

Нови динамизам и специфични привредни и економски услови усмеравају другим путевима ономастичке процесе, у односима терена и човека. Ти пак нови процеси не дезавуишу ону интимну психолошку компоненту која је имала значаја за формирање братстава и племена. Један пример то лепо илуструје. Октобра 1972. један возач тролејбуса показао је изузетну пажњу према једном ратном инвалиду, и на молбу да прими познанство и каже своје име, рекао је поносним гласом „Ја сам *Марко Загарач!*“ Тако се на племенит начин често устаљује један некадањи етноним у новим условима као патронимски елатив.